

TIJORAT BANKLARI TOMONIDAN TADBIRKORLIK SUBYEKTLARINI KREDITLASH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH (banklari misolida)

Hayitmurodov Ulug'bek Ulash o'g'li

Toshkent amaliy fanlar universiteti Tarmoqlar iqtisodiyoti va Buxgalteriyasi assistant

e-mail: hayitmurodovulugbek777@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0006-7688-4254>

Annotatsiya: Maqolada tijorat banklarida kreditlashni tashkil etish tartibi va uning joriy holati, tijorat banklarida kreditlash amaliyotini takomillashtirishga doir amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar hamda ularning oldingi yillarga nisbatan o'zgarish tendensiyalari tahlil qilingan. Shuningdek, o'tgan va joriy yillarda tijorat banklar kreditlar tizimida yusaga kelgan muammolar aniqlangan va ularni bartaraf etish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: kreditlash, garov, muammoli kreditlar, kredit portfeli, kafil, banklararo kredit, foiz, foyda, tijorat bank, bank aktivlari.

Kirish

Bugungi kunda foydalanayotgan turli mulkchilik va xo'jalik yuritish shaklidagi mijozlar miqdori ko'payishi va banklar tomonidan berilayotgan kreditlarni oqilona joylashtirish va ular samaradorligini oshirish, berilgan kreditlar hamda ular bo'yicha hisoblangan foizlarni o'z vaqtida undirib olishni ta'minlash banklar kredit portfeli ustidan doimiy kuzatib borishda asosiy ish deb talab qilinmoqda. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2020-2025 yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risida"gi Farmonida kredit portfeli va risklarni boshqarish sifatini yaxshilash, kreditlash hajmining mo'tadil o'sishiga amal qilish va kreditlashning faqat bozor shartlari asosida amalga oshirilishiga e'tibor berish alohida ta'kidlab o'tilgan. Shunisi ahamiyatlilik, ushbu strategiyada yetarli darajada xizmat ko'rsatilmayotgan va zaif qatlamlarda davlat ishtirokini kuchaytirish va manzilli chora-tadbirlarni amalga oshirish, aholi va kichik biznes uchun masofaviy xizmatlarni keng joriy qilish, kamxarj xizmat ko'rsatish nuqtalari tarmog'ini rivojlantirish, shuningdek, respublika yagona moliya tizimining o'zaro to'ldiruvchi qismi sifatida nobank kredit tashkilotlarining shakllanishi va rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratish orqali moliyaviy xizmatlar ommabopligini va sifatini oshirish bo'yicha olib boriladigan ishlar belgilab berilgan [1]. 2021 yil yakunlari bo'yicha iqtisodiyotga ajratilgan kreditlar jami 166 240.9 mlrd so'mni tashkil etdi. Bu ko'rsatkich o'tgan yildagisidan 39033.4 mlrd so'mga ko'pdir [2]. Bugungi kunda respublikamizda iqtisodiyotni rivojlantirishga yo'naltirilayotgan bank kreditlari hajmining oshishi, bank kreditlarida foydalanayotgan turli mulkchilik va xo'jalik yuritish shaklidagi mijozlar miqdori ko'payishi va banklar tomonidan berilayotgan kreditlarni oqilona joylashtirish va ular samaradorligini oshirish, berilgan kreditlar hamda ular bo'yicha hisoblangan foizlarni o'z vaqtida undirib olishni ta'minlash banklar kredit portfeli ustidan doimiy kuzatib borishda asosiy ish deb talab qilinmoqda. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2020-2025 yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risida"gi Farmonida kredit portfeli va risklarni boshqarish sifatini yaxshilash, kreditlash hajmining mo'tadil o'sishiga amal qilish va kreditlashning faqat bozor shartlari asosida amalga oshirilishiga e'tibor berish alohida ta'kidlab o'tilgan. Shunisi ahamiyatlilik, ushbu strategiyada yetarli darajada xizmat ko'rsatilmayotgan va zaif qatlamlarda davlat ishtirokini kuchaytirish va manzilli chora-tadbirlarni amalga oshirish, aholi va kichik biznes uchun masofaviy xizmatlarni keng joriy qilish, kamxarj xizmat ko'rsatish nuqtalari tarmog'ini rivojlantirish, shuningdek, respublika yagona moliya tizimining o'zaro to'ldiruvchi qismi sifatida nobank kredit tashkilotlarining shakllanishi va rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratish orqali moliyaviy

xizmatlar ommabopligini va sifatini oshirish bo'yicha olib boriladigan ishlar belgilab berilgan [1]. 2021 yil yakunlari bo'yicha iqtisodiyotga ajratilgan kreditlar jami 166 240.9 mlrd so'mni tashkil etdi. Bu ko'rsatkich o'tgan yildagisidan 39033.4 mlrd so'mga ko'pdir [2].

Adabiyotlar sharhi

Kredit munosabati – bu, eng avvalo, ishonchdir. «Kredit» so'zi lotincha *credit*, ya'ni «ishonch» ma'nosini beruvchi so'z o'zagidan olingan. Lekin bu nuqtai nazarga boshqacha qarashlar ham mavjud. Masalan: nemis iqtisodchi olimi V.Leksisning fikricha, kredit munosabatining yuzaga kelishi uchun qarz beruvchining ishonchi muhim ahamiyatga ega emas, kunlik tajriba shuni ko'rsatmoqdaki, qarz beruvchilar qarz oluvchilarning to'lov qobiliyatiga ishonchdan ko'ra, ishonchsizlik ruhiyatida bo'ladilar va shuning uchun ham ular o'z manfaatlarining to'liq himoyasini ta'minlash uchun kafolat talab etadilar. V.Leksis ham o'z fikrida bir jihatdan xaq, chunki u alohida bir kredit munosabati haqida emas, balki kredit munosabatlarining yig'indisi haqida fikr bildiradi. Professor «ishonch» kredit mohiyatida ma'lum bir xususiyatga ega ekanligini inkor etmay, balki «ishonch»ning kredit munosabatlarida hal qiluvchi jihatga ega emas, deb hisoblaydi. Tijorat banklarida eng ko'p daromad keltiruvchi operatsiyalarning asosiysi kreditlash operatsiyasidir. Shunday ekan mijoz va bank o'rtasida eng avvalo ishonch kredit munosabatining ajralmas qismi sifatida yuzaga kelishi kerak [3]. Taniqli iqtisodchi olim O.A. Lavrushinning tadqiqotlari ko'rsatadiki, kredit umumiy xarajatlarni iqtisod qilish imkonini beradi va shu jihatdan olganda iqtisodiyotni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi [4].

Tijorat banklaridan ajratiladigan kredit turlariga to'xtaladigan bo'lsak, u ma'lum guruhlar miqyosida tasniflanadi. Xususan, Sh.Z. Abdullayeva kreditlarni quyidagicha tasniflagan: kredit riski darajasi, kredit obyektlari, kredit muddati, kreditning hajmi va uning ta'minlanganligi, mijozning kreditga layoqati, moliyaviy holati, mulk shakli va hokazolar [5]. Ko'rinib turibdiki, kredit o'z mohiyati bilan rivojlangan tuzilmaga ega.

Tahlil va natijalar

Tijorat banklari faoliyatida kreditlash jarayoni to'g'ri hamda samarali tashkil etilishi natijasida bankning asosiy daromadlari shakllantiriladi. Bundan ko'rinib turibdiki, bank aktivlarining asosiy qismi kredit qo'yilmalaridan iborat. Demak, bank kreditlarining YaIMdagi ulushining ortib borishi iqtisodiyotda jadal o'sish sur'atlarini ta'minlaydi. Kreditlashning bank aktivlaridagi salmog'ini quyidagi jadval orqali tahlil qilib chiqamiz.

1-jadval.

Tijorat banklarining kredit qo'yilmalari dinamikasi (mlrd so'mda)*

Ko'rsatkichlar	01.01.2018	01.01.2019	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Kredit qo'yilmalari	110572.1	167390.6	211580.5	276 974,8	326 385,6
Bank aktivlari	166631.8	214419.6	272726.9	366 121,1	444 922,5
Kredit qo'yilmalarining bank aktivlaridagi ulushi, foizda	66.35	78.06	77.58	75.65	73.35

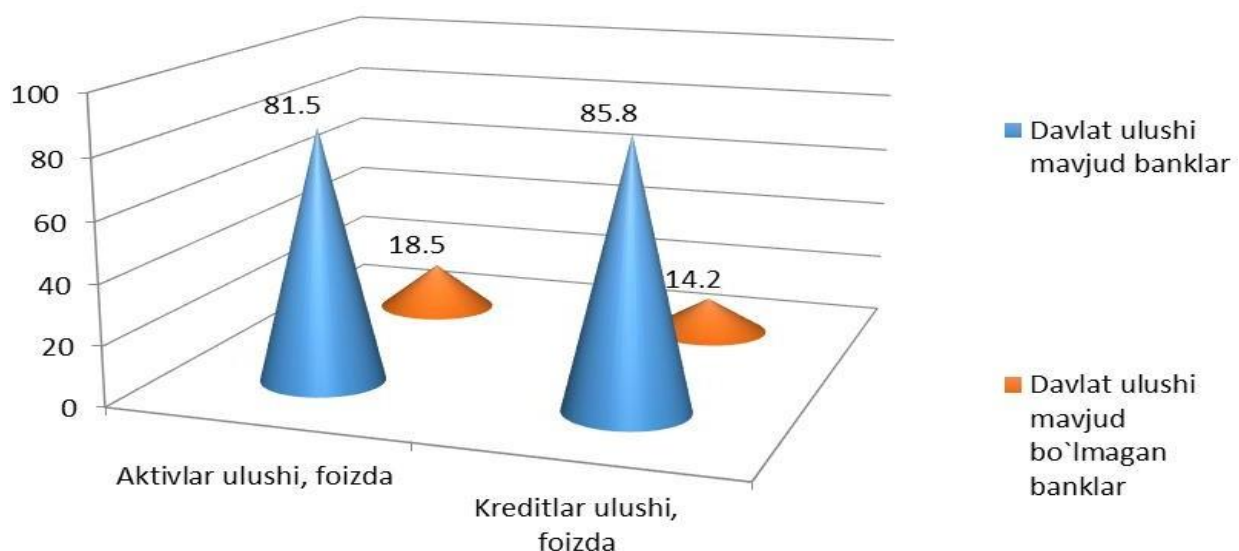
O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki sayti – Foyq dalanish manbai: www.cbu.uz

1- jadvalda keltirib o'tilgan besh yillik statistik ma'lumotlarning tahlili asosida shuni aytish mumkinki, bank aktivlaridagi kredit qo'yimlarining ulushi 66.35% dan 73.35% ga sezilarli darajada o'sgan. (01.01.2018y-01.01.2022y). Ammo, 01.01.2019 yil va 01.01.2022 yillar oralig'ida bank aktivlari tarkibida kredit qo'yimlarining ulushi 78.06% dan 73.35% gacha tushgan, shuningdek, bank aktivlari miqdori 01.01.2018 yildagi 166631.8 mlrd so'mdan 444922.5 mlrd so'mgacha ortgan. Ushbu keltirib o'tilgan ma'lumotlar asosida shuni ma'lum qilish mumkinki, bank aktivlari hajmi besh yillik davr moboynda o'sgan, lekin 01.01.2019 yildan 01.01.2022 yilgacha bo'lgan davrda kredit qo'yimlarining bank aktivlaridagi ulushi kamayib borgan. Buning asosiy sababi bank aktivlari tarkibida bosh aktivi turlarining ortib borayotganligidir.

Yuqoridagi statistik ma'lumotlarni tijorat banklari kesimida tahlil qiladigan bo'lsak, 2022-yil 1yanvar holatiga ko'ra, jami tijorat banklarining aktivlar qiymati 444 922.5 mlrd so'mdan iborat bo'lib, kredit qo'yimlari miqdori 326 385,6 mlrd so'mga teng. Bank aktivlari hamda kredit qo'yimlarining 85 foizdan ortiq qismi davlat ulushi mavjud banklar hissasiga to'g'ri kelmoqda. Bu borada, sog'lom raqobat muhitini yaratish maqsadida davlat ulushi mavjud banklarni xususiylashtirish bo'yicha chora-tadbirlar olib borilib, yirik banklarni bosqichma- bosqich xususiylashtirish jarayonlari amalga oshirilmoqda. Quyida davlat ulushi mavjud va mavjud bo'lmagan banklarning jami bank aktivlari va kredit qo'yimlaridagi ulushini ko'rishimiz mumkin (1-diagramma).

1- diagramma.

Tijorat banklari kesimida aktiv va kredit qo'yimlarining ulushi, foizda*

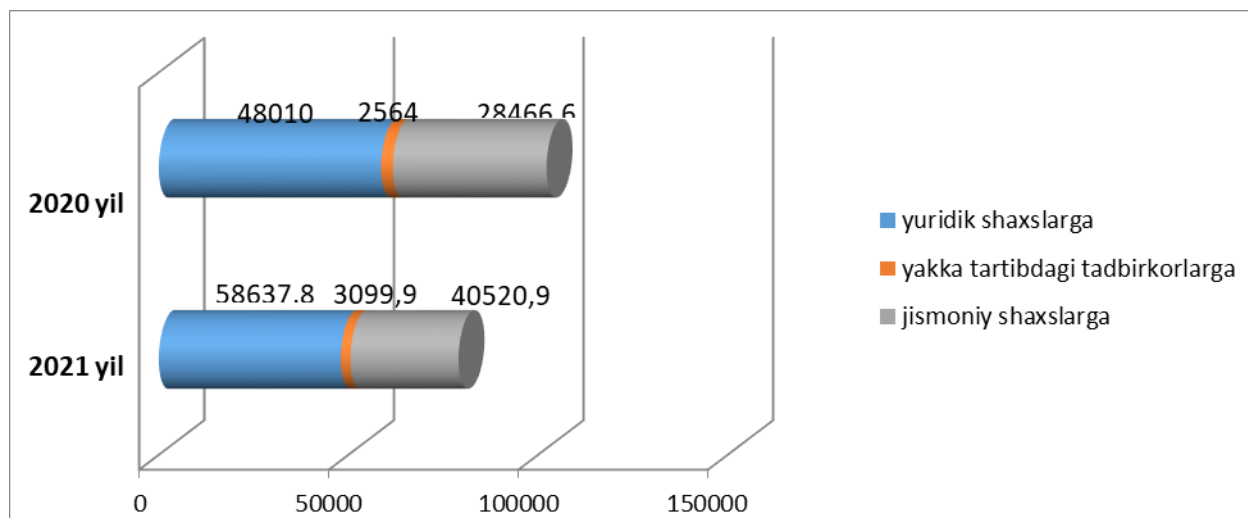
*O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki sayti. – Foyqdalanish manbai: www.cbu.uz

Yuqoridagi diagramma ma'lumotlari asosida shuni ta'kidlash mumkinki, 01.01.2022 yil holatiga jami bank aktivlari va jami kredit qo'yimlari tarkibida davlat ulushi mavjud banklarning ulushi yuqoridir (81.5% – 85.8%).

2- diagrammada banklar tomonidan ham yuridik, ham jismoniy shaxslarga va yakka tartibdagi tadbirkorlarga ajratilgan kreditlar hajmini ko'rishimiz mumkin. Xususan, 2020 yil holatiga ko'ra, jismoniy shaxslarga 28466.6 mlrd so'm kredit ajratilgan bo'lsa-da, 48010.0 mlrd so'mi yuridik shaxslarga yo'naltirilgan. 2021yil mobaynida jismoniy shaxslarga ajratilgan kredit qiymati 2020 yilga nisbatan taxminan 12054.3 mlrd so'mga ko'proq bo'lib, mos ravishda 40520.9 va 28466.6 mlrd so'mni tashkil etgan. Yakka tartibdagi tadbirkorlar uchun ajratilgan kreditlar eng past natija, ya'ni 2021yilda 3099.9 mlrd so'm va 2020 yilda 2564.0 mlrd so'mni tashkil etgan.

1- diagramma.

Tijorat banklari tomonidan yuridik va jismoniy shaxslarga ajratilgan kreditlar (mlrd so`mda) *

*O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki sayti – Foyqdanish manbai: www.cbu.uz

Kreditlarni tasniflash O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2021 yil 10 dekabrda 2696-3- son bilan ro'yxatdan o'tgan "Tijorat banklarida aktivlar sifatini tasniflash va aktivlar bo'yicha ehtimoliy yoqotishlarni qoplash uchun zaxiralar shakllantirish hamda ulardan foydalanish tartibi to'g'risidagi Nizomga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish haqida" Nizomga muvofiq [6] amalga oshiriladi. Ushbu nizomga muvofiq tijorat banklari aktivlari, shu jumladan kreditlari ham "standart", "substandard", "qoniqarsiz", "shubxali" va "umidsiz" toifalariga bo'lib tasniflanadi va ular bo'yicha munosib tarzda kredit qoldiqlarining 1; 10; 25; 50 va 100 foizli miqdorida zaxiralar shakllantiriladi. Diversifikatsiya yordamida kredit portfelining umumiy risk darajasini kamaytirishga erishish mumkin. Ba'zida alohida olingan kredit bo'yicha risk o'zgarmagan xolda haqiqiy olinadigan daromad kutilayotgan daromadga tenglashishi mumkin.

Qolgan soha va tarmoqlarning ulushi esa bundan ham past ekanligini ko'rishimiz mumkin va bu bank tizimida kredit riskining yuqori ekanligidan dalolat beradi.

2.jadval.

Mamlakat tijorat banklarining kredit portfeli tarkibi

Ko'rsatkichlar nomi	01.01.2020 y.		01.01.2021 y.		01.01.2022 y.	
	mlrd so'm	ulushi, foizda	mlrd so'm	ulushi, foizda	mlrd so'm	ulushi, foizda
Jami kreditlar	211 581	100	275 280.6	100	324 681.5	100
Sanoat	75 636	35.7	102 162.4	37.1	117 638.5	36.2
Qishloq xo'jaligi	17 205	8.1	28 080.5	10.2	35 022.4	10.8
Qurilish sohasi	5 930	2.8	7 380.3	2.7	9 281.8	2.8
Savdo va umumiy xizmat	14 480	6.8	19 916.2	7.2	27 406.0	8.4
Transport va kommunikatsiya	23 516	11.1	26 626.0	9.7	28 708.1	8.8
Moddiy va texnik ta'minotni rivojlantirish	3 302	1.6	3 962.1	1.4	3 814.4	1.2
Uy-joy kommunal xizmati	2 512	1.2	3 759.0	1.4	2 284.1	0.7
Jismoniy shaxslar	39 934	18.9	54 887.7	19.9	69 496.2	21.4

Boshqa sohalar	27 513,8	13.7	28 506.4	10.3	31 030.0	9.6
----------------	----------	------	----------	------	----------	-----

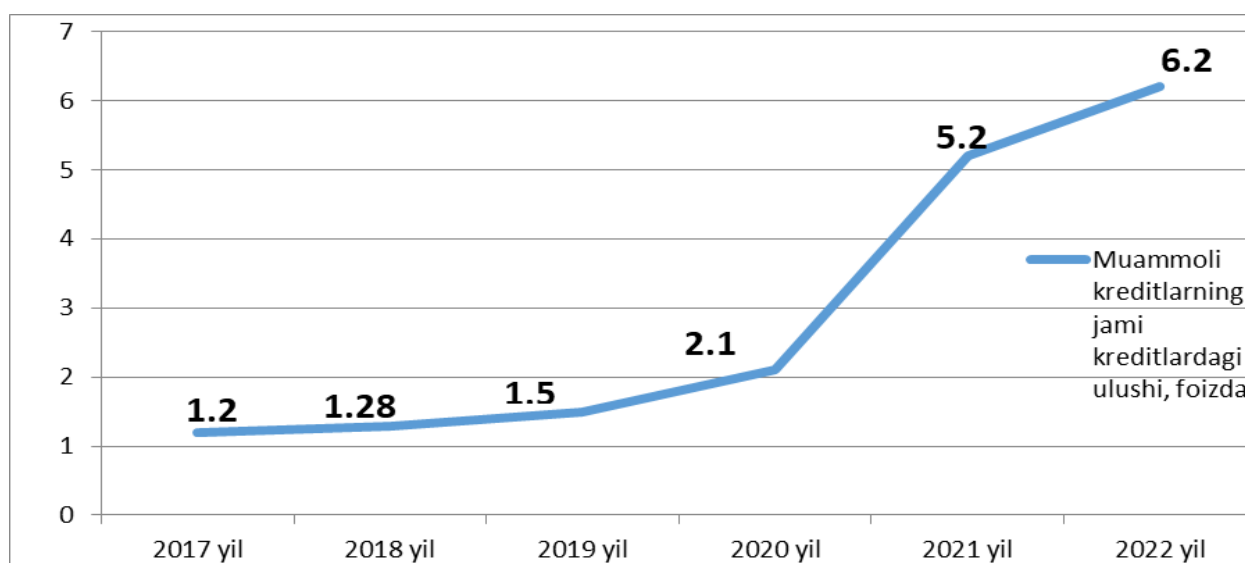
O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki sayti: – Foyqdanish manbai: www.cbu.uz

Xalqaro amaliyotda tijorat banklari kredit portfelining mijozlarning tarmoq xususiyatiga ko‘ra diversifikatsiya qilish bo‘yicha me‘yoriy mezon qilib 25% olingan. Ya‘ni tijorat banki kreditlarining 25 foizdan ortiq qismini bitta tarmoqda to‘planib qolishi mumkin emas. Respublikaning ayrim yirik banklarida ushbu ko‘rsatkichning darajasi 50 foizdan yuqoridir.

Kreditlashning asosiy manbai banklarning o‘z mablag‘lari hisobiga emas, balki ma‘lum vaqt o‘tishi bilan foydalanganlik uchun, odatda malum foiz to‘lovi bilan qaytarilshi kerak bo‘lgan xo‘jalik yurituvchi subektlarning, aholi va davlatning vaqtincha bo‘sh pul mablag‘larini jalb qilish orqali shakllanadi. Bu mablag‘larni omonatchilarga to‘liq xajmda va belgilangan muddatlarda qaytarib berish uchun tijorat banklari o‘zlari, avvalambor, berilgan kreditlarni o‘z vaqtida qaytishini taminlashi zarur. Aynan mana shu muammo bugungi kunda respublika bank tizimi oldida echilishi kerak bo‘lgan eng dolzarb masalalardan biri bo‘lib turibdi.

3.diagramma.

Muammoli kreditlarning jami kreditlardagi ulushi dinamikasi, foizda*

*O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki sayti. – Foyqdanish manbai: www.cbu.uz

Muammoli kreditlarning jami kreditlardagi ulushi 2017 yildan 2021 yilgacha bo‘lgan muddatda muntazam ravishda o‘shish tendentsiyasiga ega bo‘lgan. 2017 yilda eng past ko‘rsatkich 1.2 %ni tashkil etgan. Shuningdek, ushbu ko‘rsatkich 2019 yilga qadar 1.5% ga ko‘tarilgan (2018 yilda 1.28%, 2019 yilda 1.5%). 2020 yilda muammoli kreditlarning jami kreditlardagi ulushi 2.1% darajada sezilarli o‘sd. 2021-2022 yillarda esa bu ko‘rsatkich keskin ko‘tarildi va bank tizimi uchun salbiy holat hisoblangan 6.2 %lik darajaga yetdi.

Tijorat banklarining faoliyatida kreditlashning quyidagi shakllari qo‘llaniladi:

Mijozni alohida ssuda hisobraqamidan bir marotabali kreditlash shakli. Kreditlashning ushbu shaklida mijozga kredit berish to‘g‘risidagi qaror qabul qilingandan keyin ssuda hisobraqami ochiladi va kredit bir marotabalik to‘lov shaklida mol yetkazib beruvchi yoki xizmat ko‘rsatuvchiga tashlab beriladi.

Mijozni kredit liniyasi ochish yo‘li bilan kreditlash shakli. Kreditlashning ushbu shaklida mijozga kreditlash limiti ajratiladi va ushbu limitdan foydalanish davri belgilanadi. Shuningdek, kreditning foiz stavkasi va mijozdan undiriladigan bir marotabalik komission to‘lov stavkasi belgilanadi Mijozdan qo‘shimcha ravishda undiriladigan komission to‘lov kredit liniyasi ochish yo‘li bilan kreditlashda tijorat banki uchun likvidlilik riskining mavjudligi bilan belgilanadi. Chunki mijoz talab qilgan har qanday vaqtda bank kreditni chiqarib berishi shart.

Kreditlashning yana bir shakli kontokorrent bo‘lib, nemis tilida so‘zlashuvchi mamlakatlarda

(Germaniya, Avstriya, Shveytsariya) yaxshi rivojlangan. Kreditlashning ushbu shaklida mijozning joriy hisobi yopiladi va uning o'rniga kontokorrent hisobraqami ochiladi. Kredit olgan mijozning faoliyatidan keladigan barcha tushumlar kontokorrent hisobraqamining kreditida aks etadi, uning majburiyatlari yuzasidan barcha to'lovlari kontokorrent hisobraqamining debetida aks etadi. Faktoring kreditlash shaklida kreditning foizidan tashqari, faktoring xizmati ko'rsatganligi uchun mijozdan qo'shimcha komission to'lov undiriladi. «Xalqaro faktoring to'g'risida»gi xalqaro konventsiyaga (UNIDRUA) asosan, operatsiya faktoring operatsiyasi sifatida tan olinishi uchun 4 ta talab mavjud va bu talablardan kamida 2 tasi bajarilsa, operatsiya faktoring operatsiyasi sifatida tan olinadi. Ular quyidagilar:

1. Qarz majburiyatlarini oldindan to'lash shaklidagi kreditlashning mavjudligi.
2. Mol yetkazib beruvchining buxgalteriya hisobini yuritish.

Respublika tijorat banklarining faoliyatidagi ayrim ko'rsatkichlarni tahlil qilish jarayonida shu narsa aniq bo'ldiki, tijorat banklarida kreditlash amaliyotini takomillashtirish borasida echimini topmagan ayrim muammolar mavjud bo'lib, ular quyidagilardan iborat:

1. Respublikaning qator tijorat banklarida kredit portfelini diversifikatsiyalash talabiga rioya etilmayotganligi muammosi.

2. Respublika tijorat banklari tomonidan jismoniy shaxslarni kreditlash amaliyotining takomillashmagani. Shuningdek, mamlakatimiz tijorat banklari tomonidan jismoniy shaxslarga kredit xizmatlarini ko'rsatish bilan bog'liq quyidagi muammolarni alohida ko'rsatib o'tish zarur:

aholi ayrim toifasining to'lov qobiliyati pastligi va oladigan daromadlar yetarli darajada emasligi;

olingan kreditlarning ko'pchilik holatlarda maqsadsiz ishlatilishi;

tijorat banklarida jismoniy shaxslarning kredit qobiliyatini baholash bo'yicha takomillashgan tizimning mavjud emasligi;

banklarning etarli resurs bazasiga ega emasligi;

Shu sababli, ushbu maqolada Tijorat banklari tajribasida tadbirkorlikni kreditlash tizimi holati tahlil qilinib, uni takomillashtirish yo'llari asoslab beriladi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi

Tadbirkorlik subyektlarini kreditlash masalasi bo'yicha O'zbekistonda olib borilgan tadqiqotlar bank sektorining iqtisodiyotni moliyaviy qo'llab-quvvatlashdagi rolini chuqur yoritadi. Jumladan, Sukhrob Nematulloyev (2024) o'zining "The Role of Commercial Banks in Financing Small Businesses in Uzbekistan" nomli tadqiqotida tijorat banklarining kichik biznesni moliyalashtirishdagi o'zni va ahamiyatini keng tahlil qilgan. U kredit strategiyalarini takomillashtirish, investitsion resurslar oqimini samarali yo'naltirish hamda sarmoyadorlar manfaatlarini uyg'unlashtirishga alohida e'tibor qaratadi.

Tadqiqotda O'zbekistondagi banklar tomonidan ishlab chiqilgan innovatsion kredit mahsulotlari hamda ularning kichik tadbirkorlik rivojiga ta'siri empirik usullarda o'rganilgan.

Shuningdek, Cuddapah Dhananjaya Rao (2025) tomonidan taqdim etilgan "A Conceptual Framework for Analyzing the Performance of Commercial Banks in Uzbekistan" nomli konseptual tadqiqotida 2019–2024-yillar oralig'ida tijorat banklarining faoliyati tizimli ravishda o'rganilgan. Muallif banklar faoliyatini baholashda uchta asosiy indikator — likvidlik darajasi, aktiv sifati va kredit portfeli o'sishini asosiy omillar sifatida ko'rsatadi. Ushbu model orqali tijorat banklarining kichik va o'rta biznes subyektlariga ajratgan kreditlarining rentabelligi va xavf darajasi aniqlanadi. Bu yondashuv O'zbekiston moliya tizimida banklar samaradorligini baholash uchun muhim ilmiy asos hisoblanadi.

Yana bir muhim tadqiqot sifatida WJARR (2024) ilmiy jurnali tomonidan chop etilgan "The Challenges of Commercial Banks for Financing Project" nomli maqolani ko'rsatish mumkin. Unda O'zbekiston bank tizimida kichik biznesni moliyalashtirishdagi mavjud muammolar – yuqori operatsion xarajatlar, kredit strategiyasining barqaror emasligi, qarzдорlikni boshqarishdagi zaifliklar keng tahlil qilingan. Maqolada amaliy tavsiyalar sifatida banklarda mijozga yo'naltirilgan

yondashuvni kuchaytirish, garovsiz kreditlar hajmini oshirish va kredit olish jarayonini soddalashtirish taklif etiladi.

Rossiyada esa ushbu sohada olib borilgan tadqiqotlar davlatning subsidiyalangan kredit dasturlari, ikki bosqichli kreditlash tizimlari va makroiqtisodiy omillarning ta'sirini o'rganishga yo'naltirilgan. Masalan, E. Bessonova (2024) "Effect of Subsidized Lending Programs on SMEs in Russia" nomli tadqiqotida Rossiya Markaziy banki tomonidan moliyalashtirilgan subsidiyalangan kredit dasturlarining kichik va o'rta biznesga ta'sirini statistik usullar orqali tahlil qiladi. Natijalarga ko'ra, ushbu dasturlar savdo hajmining 10–11 foizga va ishchilarning sonining 4–7 foizga oshishiga sabab bo'lgan. Bu kredit mexanizmlarining real iqtisodiyotga ijobiy ta'sirini ko'rsatadi.

A. Bakaykina (2024) esa "Determinants of SME Support Participation in the Russian Two-Tier System" nomli maqolasida Rossiyadagi ikki bosqichli kredit kafolat tizimi faoliyatini tahlil qiladi. U turli hududlardagi tadbirkorlik subyektlarining mazkur tizimda ishtirok etishiga ta'sir etuvchi omillarni (kredit tarixi, bank bilan munosabat, sektor xususiyatlari) chuqur o'rganadi. Tadqiqot, ayniqsa, davlat va xususiy banklarning o'zaro integratsiyasi asosida kafolat mexanizmlarining samaradorligini oshirish bo'yicha amaliy takliflar beradi.

Shuningdek, T. Shpilkina va hammualliflar (2024) tomonidan yozilgan "Prospects for SMEs Until 2030 in Russia" nomli tadqiqotda Rossiya hududida kichik va o'rta biznesni kreditlash istiqbollari, makroiqtisodiy jarayonlar, ayniqsa, Markaziy bankning pul-kredit siyosati va foiz stavkalarining SME kreditlashiga ta'siri keng ko'lamda tahlil qilingan. Mualliflar 2017–2024 yillar oralig'ida kreditlash hajmlari, kredit stavkalari dinamikasi va moliyalashtirish manbalarining xilma-xilligini empirik ma'lumotlar asosida o'rganib, 2030-yilgacha bo'lgan prognozlarni ham taqdim etadilar.

Yevropa davlatlarida kichik va o'rta biznes subyektlarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash doirasida kreditlash mexanizmlari, risklarni boshqarish va yashil iqtisodiyotga integratsiya jarayonlari bo'yicha bir qator muhim ilmiy ishlar amalga oshirilgan. Jumladan, A. Botsari va hammualliflar (2024) tomonidan taqdim etilgan "European Small Business Finance Outlook" (ESBFO) hisobotida Yevropa Investitsiya Fondi doirasida SME moliyalashtirishining zamonaviy tendensiyalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda kredit kafolatlari, mikromoliya vositalari va venture capital yondashuvlari orqali kichik biznesga ajratilayotgan moliyaviy resurslarning samaradorligi baholangan. Ayniqsa, iqtisodiy inqirozlar davrida kafolat mexanizmlarining tadbirkorlik subyektlari uchun barqaror moliyaviy qo'llab-quvvatlash vositasi bo'lib xizmat qilishi qayd etiladi.

Yevropadagi muhim tadqiqotlardan biri bu — Y. Ghulam (2025) tomonidan yozilgan "SMEs' Access to Bank Financing During the Financial Crises in Europe" nomli maqoladir.

Unda SAFE (Survey on the Access to Finance of Enterprises) asosida 2009–2012 yillardagi global moliyaviy inqiroz davrida kredit olish imkoniyatlarining keskin kamaygani va bu holat keyingi yillarda bosqichma-bosqich tiklanganini ko'rsatadi. Muallif tadbirkorlarning kredit olishdagi to'siqlari, ayniqsa, banklar tomonidan rad etilish holatlari, yuqori foiz stavkalari va murakkab hujjat talablari bilan bog'liqligini asoslab beradi. Bu tadqiqot bank tizimining iqtisodiy shoklarga chidamliligini tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, L. Zheng (2025) tomonidan taqdim etilgan "Sustainable Lending to European SMEs" nomli tadqiqotda 2013–2023 yillar davomida Yevropa banklarining yashil moliyalashtirish amaliyoti va uning rentabellikka ta'siri o'rganilgan. ANDEZ banki misolida o'tkazilgan tahlilga ko'ra, barqaror energetika, ekologik toza texnologiyalar va ijtimoiy mas'uliyatli bizneslarga yo'naltirilgan kreditlar, nafaqat ekologik foyda, balki banklar uchun moliyaviy jihatdan ham yuqori rentabellik keltirgan. Bu esa ESG (Environmental, Social and Governance) tamoyillarining bank tizimida muvaffaqiyatli integratsiyalashayotganini ko'rsatadi.

Osiyo va xalqaro miqyosda olib borilgan tadqiqotlar esa SME kreditlashning tizimli tahlilini, rivojlanayotgan mamlakatlardagi muammolarni va global moliyalashtirish tendensiyalarini yoritib beradi. Masalan, OECD (2024) tomonidan tayyorlangan "Financing SMEs and Entrepreneurs 2024" hisobotida 50 dan ortiq mamlakatdagi moliyalashtirish ko'rsatkichlari, inflyatsiya sharoitida kredit shartlarining og'irlashuvi va yangi siyosiy choralar (raqamli kreditlar, imtiyozli grantlar) tahlil

qilingan. Hisobotga ko'ra, ayniqsa pandemiyadan keyin ko'plab davlatlar tadbirkorlarni qo'llab-quvvatlashda davlat kafolatlari va soddalashtirilgan kredit liniyalaridan foydalanishni kengaytirgan.

1. Shuningdek, World Bank (2017) tomonidan tayyorlangan "Survey of National Development Banks" tadqiqoti rivojlanayotgan mamlakatlardagi davlat taraqqiyot banklarining Banklarda mijozlarning kreditga layoqatliligi ko'rsatkichlarini baholash tizimining takomillashmaganligi. Respublika tijorat banklarining kreditlash amaliyotida mijozlarning kreditga layoqatliligini baholashda kamchiliklarning mavjudligi kreditlashning samaradorligiga salbiy ta'sir etadi.

Yuqoridagi sanab o'tilgan tijorat banklarining kreditlash amaliyoti bilan bog'liq muammolarni bartaraf etishda ularning kreditlash salohiyatini oshirish yo'llarini takomillashtirish ijobiy natijalarga olib keladi hamda tijorat banklari tomonidan real sektorni moliyaviy qo'llab-quvvatlash hamda iqtisodiyotni modernizatsiya qilish jarayonlarida ularning ishtirokining faollashuviga olib keladi.

SME kreditlashdagi rolini o'rganadi. Tadqiqotda kredit registrari, moliyaviy shaffoflik va axborot bazalarining mavjud emasligi kreditlash jarayonida muhim to'siq bo'lib qolayotganini ta'kidlaydi. Mualliflar bu kabi kamchiliklarni bartaraf etish uchun moliyaviy infratuzilmani raqamlashtirish va davlat xususiy sektor hamkorligini kuchaytirishni tavsiya etadi.

World Bank global tahlili (OpenKnowledge) doirasidagi "SME Finance" nomli umumiy sharhda rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlarda kichik biznesni moliyalashtirishdagi eng muhim to'siqlar — asimmetrik ma'lumotlar, bozor kuchining notekis taqsimlanishi, garovsiz kreditlar mavjud emasligi va banklar tomonidan yuqori darajadagi xavfsizlik talablarining mavjudligi chuqur tahlil qilinadi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, mazkur muammolarni hal qilishda davlat siyosatining barqarorligi va xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlik hal qiluvchi omil bo'lib xizmat qilmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda tijorat banklari tomonidan tadbirkorlik subyektlarini moliyaviy qo'llab-quvvatlashning amaliy holati, xususan, Anorbank AJ misolida tahlil qilindi. Tadqiqot yondashuvi sifatida deskriptiv va tahliliy usullar qo'llanildi. Bunda bankning yillik hisobotlari, rasmiy statistik ma'lumotlar, regulyatorlarning normativ hujjatlari, shuningdek, xalqaro tashkilotlarning SME kreditlashga oid ma'lumotlari asosiy manba sifatida tanlab olindi. Ushbu usullar orqali bank kredit portfelining hajmi, o'sish sur'ati, kredit oluvchilar tarkibi, kreditlarning muddati va ta'minoti kabi ko'rsatkichlar bo'yicha chizmalar va jadval asosida tahlil olib borildi.

Tadqiqotda empirik metod asosida Anorbank AJning 2020–2024-yillardagi kreditlash amaliyoti chuqur o'rganildi. Tahlil jarayonida bank tomonidan ajratilgan kreditlar hajmi, sektorlar kesimidagi taqsimoti, imtiyozli kreditlarning ulushi, shuningdek, kichik va o'rta tadbirkorlik subyektlari bo'yicha statistik ma'lumotlar solishtirildi. Shu bilan birga, O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki, Iqtisodiy taraqqiyot vazirligi hamda Davlat statistika qo'mitasining rasmiy axborotlariga asoslanib, makroiqtisodiy omillar bilan bog'liqlik ham o'rganildi. Bu usul orqali kreditlash faoliyatining real iqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'siri aniqlanib, bank faoliyatidagi mavjud muammolar tizimli yondashuvda baholandi.

Tadqiqot doirasida, shuningdek, solishtirma tahlil (benchmarking) yondashuvi qo'llanilib, Anorbank AJ kreditlash siyosati boshqa tijorat banklari, jumladan, Xalq banki, Mikrocreditbank, va Ipoteka-bank amaliyotlari bilan taqqoslandi. Bu orqali kredit strategiyasining samaradorlik darajasi, raqamli kreditlash texnologiyalari, garovsiz kreditlar ulushi va mijoz bilan ishlash mexanizmlaridagi farqlar aniqlanib, takomillashtirish uchun aniq yo'nalishlar ishlab chiqildi. Solishtirma tahlil Anorbank AJ faoliyatining afzalliklari va zaif tomonlarini aniqlash, shuningdek, boshqa banklar tajribasidan o'rnatib olish imkonini berdi.

Tahlil va natijalar

O'zbekiston iqtisodiy siyosatining asosiy ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida tadbirkorlik

subyektlarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash borasida so'nggi yillarda sezilarli ijobiy o'zgarishlar kuzatildi. Ayniqsa, tijorat banklari tomonidan ajratilgan kreditlarning hajmi va ulardan foydalanuvchi subyektlar soni yildan-yilga ortib bormoqda. Quyidagi 1- jadvalda Anorbank AJ tomonidan tadbirkorlik subyektlariga ajratilgan kreditlar hajmi va kredit oluvchilar sonining 2021–2024-yillardagi o'sish dinamikasi aks ettirilgan.

1.jadval

Anorbank AJ tomonidan tadbirkorlik subyektlariga ajratilgan kreditlar hajmi (2021– 2024)

Yil	Ajratilgan kreditlar (mlrd so'm)	Kredit oluvchilar soni (ming)
2021	580	4.1
2022	735	5.0
2023	910	6.2
2024	1120	7.5

Manba: <https://business.anorbank.uz/> ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, 2021–2024-yillar davomida Anorbank AJ tomonidan ajratilgan kreditlar hajmi 93% ga, kredit oluvchilar soni esa 83% ga oshgan. Bunday o'sish bankning raqamli texnologiyalarni joriy qilishi, kredit olish jarayonining soddalashtirilishi va tadbirkorlik muhitining yaxshilanishi bilan bog'liq. Kredit portfeli hajmining kengayishi bilan birga, risklarni boshqarish tizimining takomillashuvi bank faoliyatining barqarorligini ta'minlab bormoqda.

Yana bir muhim jihat – bu ajratilgan kreditlarning iqtisodiyot tarmoqlari bo'yicha taqsimotidir. Anorbank AJ kredit siyosati doirasida savdo, xizmat ko'rsatish, qishloq xo'jaligi va ishlab chiqarish sohalariga alohida e'tibor qaratadi. Quyidagi 2-jadvalda ushbu sektorlar bo'yicha kreditlarning ulushi ko'rsatilgan.

2.jadval

Bankning tadbirkorlik subyektlarini kreditlash tajribasi
Bankning moliyaviy ko'rsatkichlari (jadval bilan)

Ko'rsatkich	2023	2024	2025
Kreditlar miqdori, mlrd. so'm	120	145	160
Kredit portfeli rentabelligi, %	8	9	9.5
Aktivlar umumiy hajmi, mlrd. so'm	500	550	600

Kredit portfeli tahlili (diagramma bilan) *Diagramma: Kreditlar turlari bo'yicha taqsimot*

Kichik biznes: 40%

O'rta biznes: 35%

Katta korxonalar: 25%

Kreditlashning samaradorligini baholash
Foiz stavkalari va kreditlar bo'yicha tahlil (jadval)

Kredit turi	O'rtacha foiz stavkasi, %	Kreditlar soni
Kichik biznes	14	120
O'rta biznes	12	80
Katta korxonalar	10	50

Kreditlar bo'yicha risklar va ularni kamaytirish yo'llari (diagramma) *Diagramma: Kreditlar bo'yicha risklar*

Past risk: 50%

O'rta risk: 30%

Yuqori risk: 20%

Xulosa

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, tijorat banklari tomonidan tadbirkorlik subyektlarini kreditlashda raqamli yondashuvlar, mahsulotlar xilma-xilligi va xizmatlar sifati doimiy ravishda takomillashib bormoqda. 2021–2024-yillar davomida ajratilgan kreditlar hajmi va mijozlar sonining izchil o'sishi bankning ushbu yo'nalishda faol ishtirok etayotganidan dalolat beradi. Shu bilan birga, kredit stavkalari, garov ta'minoti talablari va moliyaviy savodxonlik darajasining pastligi hali ham ayrim tadbirkorlar uchun muhim to'siqlar bo'lib qolmoqda. Shunday ekan, kreditlash siyosatini moslashuvchan qilish, imtiyozli va garovsiz kreditlar ulushini oshirish, shuningdek, moliyaviy-ma'rifiy dasturlarni kengaytirish orqali Anorbank AJ va umuman tijorat banklari tomonidan tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash tizimini yanada samarali qilish mumkin.

Tijorat banklari kreditlash amaliyotini takomillashtirilishi va zamonaviy usullarining oqilona qo'llanilishi kichik korxonalar va tadbirkorlik subyektlarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash iqtisodiyotni taraqqiy ettirishning, eng avvalo, jamiyatni ijtimoiy va siyosiy yangilash, shuningdek aholi farovonligini va bandligini oshirish, ichki iste'mol bozorini milliy mahsulotlar bilan to'ldirish, ishlab chiqarishni sifat darajasiga ko'tarish va eksport salohiyatini oshirishning bosh dastagi hisoblanadi. Tahlil va kuzatishlar asosida tijorat banklarining kreditlash amaliyotini takomillashtirish borasida quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Tijorat banklarining uzoq muddatli resurs bazasini shakllantirish orqali kreditlash salohiyatini oshirish. Tijorat banklari uzoq muddatli resurslarni jalb qilishda asosiy e'tiborni nodepozit manbalarga qaratishi maqsadga muvofiq. Jumladan, tijorat banklari tomonidan qimmatli qog'ozlar emissiyasi hajmini oshirish yo'li bilan barqaror resurs bazani shakllantirish lozim.

2. Respublikamiz tijorat banklari kreditlash amaliyotida zamonaviy kreditlash shakllaridan keng foydalanish lozim. Tijorat banklarining kreditlash amaliyotida kreditlashning zamonaviy usullarini qo'llash banklar va mijozlar uchun quyidagi ijobiy jihatlarni ta'minlaydi:

banklar jalb qilingan va o'z mablag'laridan samarali foydalanadi;

tijorat banklari mijozlari mablag'larini bank talabiga ko'ra kreditni qaytarishga yo'naltirish mumkin;

kredit hujjatlarini rasmiylashtirish tezkor va kredit olish imkoniyatlari yuqori;

ushbu kreditlash shakllarining ko'p maqsadliligi ishlab chiqarish korxonalarining aylanma mablag'larini aylanishini tezlashtiradi va ishlab chiqarish uzluksizligini ta'minlaydi

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Nematulloyev, S.S., 2024. The role of commercial banks in financing small businesses in Uzbekistan. Asian Journal of Business and Policy.
2. Rao, C.D., 2025. A conceptual framework for analyzing the performance of commercial banks in the Uzbekistan financial system. ResearchGate.
3. Asian Development Bank (ADB), 2019. Small and medium-sized enterprise finance in Uzbekistan: Challenges and opportunities. ADB Working Paper Series.
4. Bessonova, E., 2024. Effect of subsidized lending programs on SMEs in Russia. Central Bank of Russia Working Paper No. 140.

5. Popova, T., 2024. COVID-19, corporate non-performing loans, and corporate lending dynamics in Russian regions. SSRN Electronic Journal.
6. Barinova, V., Zemtsov, S. and Malkina, M., 2023. From direct SMEs' support to entrepreneurship policy in Russia. Journal of Entrepreneurship Policy.
7. OECD, 2024. Financing SMEs and Entrepreneurs 2024: An OECD Scoreboard. OECD Publishing.
8. World Bank, 2017. Survey of national development banks. Washington, DC: The World Bank.
9. World Bank, 2019. SME Finance: Improving access to finance for small and medium enterprises. Washington, DC: The World Bank.
10. Wang, F., 2022. An empirical equilibrium model of formal and informal credit markets in developing countries. arXiv preprint.
11. Malkova, A., Peter, K.S. and Svejnar, J., 2021. Labor informality and credit market accessibility. arXiv preprint.
12. Bertoni, F., Colombo, M., Quas, A. and Signore, S., 2019. The impact of EU loan guarantee instruments on SMEs' economic performance: An econometric study. EIF Working Paper Series, No. 2019/59.
13. Brown, J.D. and Earle, J.S., 2017. Finance and growth at the firm level: Evidence from SBA loans. Journal of Finance and Economics.
14. <https://business.anorbank.uz/>
15. <https://cbu.uz/>
16. <https://nbu.uz/>
17. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2021 yil 10 dekabrda 2696-3- son bilan ro'yxatdan o'tgan "Tijorat banklarida aktivlar sifatini tasniflash va aktivlar bo'yicha ehtimoliy yoqotishlarni qoplash uchun zaxiralar shakllantirish hamda ulardan foydalanish tartibi to'g'risidagi Nizomga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish haqida" Nizom. – Foyqдалanish manbai: www.cbu.uz
18. Лексис В. Кредит и банки. – М., 1994. – 118 с. Лаврушин О.И. Роль кредита в экономическом развитии//Банковское дело. – Москва, 2011. №2. С. 36-37.
19. Abdullayeva Sh.Z. Bank ishi. – T.: Iqtisod-Moliya, 2017. – 242-245-b.
20. Xoldorov. Sh.O. Tijorat banklarida qo'llaniladigan kreditlash shakllari va ularni amalga oshirish tartibi (PhD). Diss. Avtorefer. – Toshkent, 2018y.